

A Rákoskeresztúr és Rákoscsaba közötti „igaz” határ megállapítása a XVII. században

A XVII. kerületet alkotó községek közül Rákoskeresztúr és Rákoscsaba testvéri egyetértésben él a mai közigazgatási formában, de évszázadokkal előbb, több éven át folyt a vita, a per és háborúskodás a két falu „igaz” határának megállapításáért.

A középkorban számtalan esetről olvashatunk, amikor egy-egy birtokos hatalmaskodva rátör a szomszédjára, vagy egy falu népe valóságos háborút visel a szomszédos falu ellen. Ilyen konkrét példára mindjárt Keresztúr történetében is hivatkozhatunk, amikor is Károly Róbert királyunk idejében, 1326-ban János budai bírónak, a pesti új vár rektorának szentkeresztúri (rákoskeresztúri) jobbágysai a Nyúl-szigeti apácák Cinkota nevű birtokára hatalmaskodva rátörtek, annak határjeleit lerombolták, onnan négy lovat elvittek, az említett birtok haszonvételeinek élvezetétől az ottani jobbágyokat eltiltották és az apácák szolgálóival és tisztartóival rútol bánva, azokat kiűzték a birtokból.¹

Ezt az esetet a király ún. hites emberekkel kivizsgáltatta és a következő évben, 1327-ben újabb oklevél keletkezett, amely szerint a budai káptalan, Hencfi János (az előző oklevélben János budai bírónak szerepel) szentkeresztúri jobbágysait a szigeti (Nyúl-szigeti) apácák rákosi, bökényföldi és cinkotai birtokainak használatától eltiltotta.²

A közölt középkori történet pontosan kimeríti a „hatalmaskodás” fogalmát, melynek részletesebb ismertetését mellőzve, ennek megértéséhez csak azt emeljük ki, hogy a hatalmaskodás, vagy erőszakos birtokháborítás más birtokának vagy birtokkal járó hasznainak lefoglalását jelenti és a büntett fogalma alá vonták, s mint ilyet kezdetben az elfoglalt birtok értékének tízszerezésével, később mint a nagyobb hatalmaskodás öt esetének egyikét, vagylagosan fej- vagy jószágvesztéssel büntették.³ Nagyobb és kisebb hatalmaskodást különböztettek meg a történelem folyamán, mely utóbbi esetben a mások személyében, vagyonában, jogaiban önhatalmú, erőszakos minden oly megsértése, mely nem tartozik a nagyobb hatalmaskodás fogalomkörébe. Büntetése az okozott kárnak, elmaradt haszonnak és a költségeknek megtérítésén kívül, a tettesek kisebb díja, melynek fele a bírónak.⁴

Ezek a büntettek a török hódoltság korában és területén – központi illetve vármegyei hatalom hiányában – megszorodtak. Az 1640-es évek körül hasonló erőszakoskodások elleni tiltakozásoknak a hódoltsági területen se szeri, se száma. Így pl. Pest vármegyének jegyzőkönyve szerint *Vámosy Erzsébet*, Ecser birtokosa tiltakozik az ellen, hogy ecseri birtokát bárki is megszállja. Ugyanezen jegyzőkönyv szerint *Hamvay Ferenc*, ugyancsak

¹ Az oklevél eredetije az Országos Levéltárban M.O.D.L. 2370 jelzet alatt található. Közölve *Nagy Imre*: Anjou-kori Okmánytár. Budapest, 1881. II. kötet (1322–1332) 247–248. old. 228. sz. oklevél.

² „ab usu et perceptionis utilitatum Terarum nobilium dominarum sororum de Insula beate verginis Rakus et Bufenfeuldu vocatarum et terre Zynkuta prohibuissent”. Az oklevél eredetije az Országos Levéltárban M.O.D.L. 2403 jelzet alatt található. Közölve *Nagy Imre*: id. mű 274. old. 253. sz. oklevél.

³ *Timon Ákos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1910. 365. old.

⁴ A Pallas Nagy Lexikona. Budapest, 1894. VIII. kötet 742. old.

ecseri birtokos, az összes szomszéd és határos tulajdonosokat felszólítja, hogy ecseri birtokának haszonélvezetétől tartózkodjanak.⁵

1653-ban találjuk első nyomát annak, hogy kitört az egyenetlenkedés a keresztúriak és csabaiak között, az „igaz határ” megállapítása körül.⁶ *Szelényi Jánosnak*, Hont vármegye alispánjának, keresztúri birtokosnak kérésére, 1653. augusztus 11-én kiszállt Pest vármegye két ülnöke (juratus assessora) a szöveg szerinti „veszekedő földre”, Keresztúrra és 12 tanút hallgatott meg arra vonatkozóan, hogy hol húzódott a határ Keresztúr és Csaba között. A kihallgatott tanúk mindnyája környékbeli (cinkotai, péceli, gyömrői, kókai, tarcsai és szentlászlói) idős emberek voltak, akik apjuktól, anyjuktól vagy más idős ismerősüktől hallottak egyet-mást a keresztúri, illetve csabai igaz határról.

Szelényi János 1653. évi kérelmét (instanciáját) nem ismerjük, a továbbiakban azonban – mint a későbbiekben látni fogjuk – az 1657. évi panasz teljes szövege ismeretes lesz.

A határvíta tárgya a csabai Kalmárvölgyi-dűlő, mely Csaba nyugati határán húzódik és amelynek bejárásához vegyük igénybe *Szánthó Géza* leírását⁷ erről a községrészről. E szerint a csabai Zrínyi utcán menve ki a faluból, a szép, ellészerű Ecseri utat találjuk. Ez a birtokoscsalád tulajdonában lévő délnyugati határrészen átvonuló fő út. Jobb oldalától nyugatra a keresztúri határig, s a falu aljától délre, az ecseri határig, folyton keskenyedve húzódó nagy területet találjuk, ez a Kalmárvölgyi-dűlő. 1908-ig északi oldala a keresztúri törvényhatósági úton is túl, a Döbrey-féle vízimalomig, illetve a Rákos-patak bal partjáig terjedt. Valamikor nagy erdőségek voltak e dűlőben, de a tulajdonos család apródonként kiirtatta. A dűlő nevét állítólag onnan kapta, hogy a török időkben megöltek ott egy gazdag kalmárt. *Pesty Frigyes* hasonlóan írja le ezt 1864. évi helységnévtárában.⁸ A mellékelt térkép⁹ – amely éppen 200 évvel későbbi – jól szemlélteti a csabai dűlőket és a nyugati Kalmárvölgyi-dűlőt, mely Keresztúrral (bár az a térképről nem látható) a Körös-tői-dűlővel határos.

Nem lesz talán érdektelen, ha evvel a még sehol sem publikált tanúkihallgatással kissé bővebben foglalkozunk.

A tanúk általában – 12 tanú közül szám szerint 8 – a Kalmárvölgyet jelölték meg Keresztúr és Csaba határaként, minden közelebbi megjelölés nélkül. Többen azonban tudni vélik, hogy ott húzódott egy földhányás, melyet más-más tanúk töltésnek, illetve gátnak említenek, amely határukat szolgált a két falu között. *Györfi Benedek* (4. tanú) gyömrői lakos vallja, hogy hajdú korában még ült is azon Kalmárvölgy végén való határon, melyet elhántak. Nem mondja ki a tanú, hogy a határjelet a csabaiak hányták el, de ez csak az ő érdekükben állt, így csak a csabaiak tehették. Ezt megerősíti *Molnár Benedek* (3.) péceli tanú, aki vallja, hogy a Kalmárvölgynek a rét felől való végében nemcsak hányott határjel, hanem körtéfa (körtvély-fa) is volt, de a fát kiásták és a hányott határt a csabaiak átalszántották. *Nagy Gergely* (5.) gyömrői tanú még azt is tudni véli, hogy a határjel elszántásáért a csabaiak „egymást feddették”. A körtéfa létezését még azzal is bizonyítja a gyömrői tanú, hogy a Pécelen lakó *Molnár Benedek* méheket is vágott ki ebből a fából. Ezek szerint vastag törzsű, jó odvas fa lehetett ez a határjel! De azt is vallja

⁵ Pest vármegye protocolluma 1640. év 47. és 56., illetve 84. és 88. oldalán. Idézi: *Bartók János*: Rákoskeresztúr története 1700-ig I. rész. Budapest, 1973. 77–78. old.

⁶ Pest megyei Levéltár, Acta iudicialis miscellanea antiqua IV. 1. j. 1653/6 Fasciculus I. N° 6. –

⁷ *Szánthó Géza*: Rákoscsaba község leírása – régi és újkori ismertetése. Rákoscsaba, 1912. 234. old.

⁸ *Pesty Frigyes* erről így tudósít: A Kalmárvölgyi-dűlő „nevét a traditio szerint onnan nyerte, hogy ott századév előtt egy keresztül utazott kalmár gyilkoltatott meg és ásatott el.” Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára 33. kötet. Pest megye 1864. 356. oldal (Fol. Hung. 1114/33).

⁹ Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára, Rákospalota, Régiföldi út 77. Jelzete: 73/152.

3. A meghallgatott jobbágyok feltűnően sokat tudnak a nem is olyan közel fekvő másik helység viszonyairól.

4. A kihallgatott tanúk – a Szentlászlón lakó kivételével – mind magyar nevűek voltak.

5. A tanúkihallgatás több Csabán lakó jobbágy nevét is megőrökíti, így: *Dékán Imre*, *Suráni Albert*, *Kollát Benedek* (4. tanú említi), *Suráni György* (5.), *Lőrinczi Benedek* (6.), *Bakó Gáspár* (7.) és *Kun Máté* (8.). A töredékesen ismert első, 1699. évi csabai névsort tartalmazó vármegyei összeírásban ezeket a családneveket már hiába keressük.¹¹ Különös azonban, hogy a tanúkihallgatás egy keresztúri nevet sem említ!

6. Megőrizték továbbá a tanúvallomások a környékbeli falvak akkori magyar birtokosainak nevét, így: Cinkotán *Beniczky Tamás*, Pécelen *Fáy László*, Gyömrőn *Eszterházi Ferenc* és *Fáy István*, Kókán *Balassa Imre*, Tarcsán *Bakó György*, Szentlászlón *Eszterházi Ferenc*.

A vármegyei közigazgatás sohasem volt gyors, de a török időkben – érthető okokból – különösen lassú volt. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy a fentiekben ismertetett tanúkihallgatás után két évvel később, 1655. június 28-án ugyancsak Szelényi János keresztúri birtokos kérelmére, újabb 25 tanút hallgattak ki a határ megállapítása céljából.¹² A tanúk többsége – ez utóbbi kihallgatás során – Keresztúr és Csaba közötti határt általában az előző, 1653. évi kihallgatásban foglaltak szerint jelölte meg. *Szabó János* (10. tanú) a Kalmárvölgyet igaz határnak tudja, *Perigh Mihály* (23.) szadai tanú pedig vallja, hogy „az Kalmárvölgy hasítja az határt Keresztúr és Csaba között”. *Fodor Mihály* (1.) Sülyben és Sándor János (12.) *Ikladon* „lakozó” tanú ugyancsak a Kalmárvölgyet vallja igaz határként, kiemelve azt, hogy a Kalmárvölgy csabai föld. *Dékán Tamás* (3.), *Szölösi István* (4.), *Lugosi István* (5.) és *Koncz György* (25.) tanúk hallottak a keresztúri gátról (töltésről) is, mely a határt alkotja és amely Csaba felől csabai föld. *Szölösi Mihály* (2.) és *Golia György* (7.) azt is tudja, hogy a keresztúri gát „Keresztúrhoz való”, tehát keresztúri terület.

Új megjelölés ebben a tanúkihallgatásban a Kalmárvölgyben lévő forrás, melyet eddig egy tanú sem említett, sem 1653-ban, sem 1655-ben. Az ezt említő *Lajos Mihály* (14.) péceli tanú szerint „ugyan azon völgyön vagyon két határ az forrásnál közel egymáshoz, egyik keresztúri, másik csabai határ”. *Csira Mátyás* (22.) szentlászlói tanú vallja, hogy a „csabai határ nem messze, csak az gátig tart.” *Szölösi István* (4.) újfalvai és *Szél Mihály* (13.) cinkotai tanú „az Kalmárvölgyön való körtvéj (körte)-fát igaz határnak lenni hallotta Keresztúr és Csaba között”.

Figyelemre méltó, hogy 25 tanú közül 10 személy nem tett tanúvallomást („nihil fateti”), vagy nem tudott a határról vagy nem akart tanúskodni.

Vármegyei határozatot e kihallgatást követően sem ismerünk, legalábbis a Pest megyei Levéltárban nincs nyoma ennek, de biztosra vehetjük, hogy a vármegyei intézkedésnek nem volt semmi foganatja, a csabaiak továbbra is használták a vitás földterületet, mert Keresztúr akkori birtokosa, Szelényi János újabb instanciát nyújtott be 1657-ben Pest vármegyéhez és ennek szövege teljes egészében fennmaradt a vármegye 1657. augusztus 1-i közgyűlési jegyzőkönyvében¹³. A panasz tárgyalása alkalmával a kérelem teljes szövege bekerült a jegyzőkönyvbe. A teljes egészében latin nyelvű, nagyon nehezen olvasható kézírás magyar fordítása a következő:

¹¹ Pest megyei Levéltár CP. II. 26. Conscriptioes domesticae 1699. december 2.

¹² Pest megyei Levéltár, Acta iudicialia miscellanea antiqua IV. 1. j. 1655. Fasciculus I. N° 1.

¹³ Pest megyei Levéltár 1657. évi közgyűlési jegyzőkönyv 44–45. oldalán. Jelzete: IV/A/1–a/1, idézve *Bartók János*: id. mű 45–47. old.

„Nemes felsőszelényi Szelényi úr Pest–Pilis–Solt vármegyéknek nemes összege előtt, szerfölött súlyos és panaszos tiltakozásnak, ellentmondásnak és eltiltásnak esetét jelentette be. A jelen és a nemrég múlt napokban Rákoscscaba falu lakói és tulajdonosai – mely község Pest vármegyében fekszik – nem tudni mely meggondolatlan és alávaló indoktól vezetettve, maguk között nagyobb összegű összegyűjtött pénzzel megvesztegetvén, mind a budai (török) nagyvezért, mind a többi pesti török vezetőket és tisztviselőket, a keresztény névnek legiszonyatosabb ellenségét, a törököt hívták és vezették csapatokban és rajokban a tiltakozó úr (Szelényi János) területére, melyet Keresztúrnak neveznek, mely ugyancsak Pest vármegyében, mellette fekszik (ti. Rákoscscabának) és itt semmibeveve a hazai jognak erejét és saját keresztény hatóságának tekintélyét és ítélkezését, nem borzadtak el attól, hogy a fentebb említett Keresztúr falu területének bizonyos, sőt igen nagy részét, az ugyancsak fentebb említett török karhatalmi segítséggel elvegyék és az előbb említett Csabához csatolják és bizonyos határköveket és határvonalakat ugyanazon törököknek utasítására ők maguk kiszedjék, s így a tiltakozó urat és keresztúri allattvalóit minden jog és méltányosság ellenére súlyosan meg ne károsítsák.”

„És ezt az előbbi módon elfoglalt területrészt, az előbb említett török segítséggel jelenleg is kezükben tartják. Ama tiltakozó úr összes ottani keresztúri allattvalóinak terményét, mely ott nőtt, erőszakosan lekaszálták és így ezt a területet teljesen a maguk részére követelve, jelenleg is a kezükben tartják. E tiltakozás megtétele alkalmából a fent említett tiltakozó úr, a nemes vármegyénél aláatosan esedezik, miszerint ugyanaz a nemes vármegye saját bírói illetékességének megvetése miatt, az említett csabai lakosokat szigorúan megfenyíteni, s azok ellen méltó büntetést – mely másoknak is például szolgáljon – kiszabni méltóztassék. Nem kevésbé akarja a tiltakozó úr, hogy saját jogaiban kárt szenvedjen, azért ünnepelesen ellentmond a fentemlített török határkizigazításnak, eltulajdonításnak és az ő keresztúri falubeli területe Csabához való csatolásának. Eltiltja nevezett csabaiakat és bármely más erőszakos eljárákat a teljes használatától és eltulajdonításától és pedig nyájak, s bármely ott található javaik elvesztésének terhe mellett, s egyúttal az erőszakoskodóknak elfogatása terhével. Azonfelül az összes fentebbi esetről illetékes formában, bizonyosságlevél kiállítását kéri.

E panasz további sorsa ismeretlen, a Pest megyei Levéltárban legalábbis nincs nyoma ennek. Valószínű, hogy a törökök kiűzése után, amikor Pest vármegye magisztrátusa már Pesten folytatta munkáját, Szelényi János már nem élt, a keresztúri kárvallottak is szétszéledtek és így nem volt többé panaszos, sem bíró!

Dr. Bartók Albert

A gerényi templom

Kárpátalján, az Ungvárral maholnap teljesen egybeépülő Gerény (Horjány) faluban található egyik igen érdekes építészeti emlékünknél, a falu egykori katolikus temploma. A templom szentélye eredetileg önálló kerektemplom volt, annak is egy ritka, Európában egyedül hazánk Árpád-kori építészetében előforduló típusa.

Hogy a gerényi templomot építészeti emlékeink megfelelő polcára helyezzük, röviden tekintsük át a kerektemplomok, rotundák európai megjelenését. Kontinensünkön abban a területsávban a leggyakoribb az előfordulásuk, amely az Adriától a Keleti tengerig húzódik, és számuk ezen belül is hozzávetőlegesen az egykori Magyarország területén a legnagyobb.

Előzményeik, rendeltetésük területenként és időben jelentősen eltér egymástól. A hazai szakirodalomban mindmáig a legteljesebb összefoglalást adó *Gervers-Molnár Vera* felsorakoztatja azokat a különféle funkciókat, előképeket, amelyeket a Dalmát tengerparttól Dániáig, Bizáncból a német fejedelemségekig húzódó terület rokon emlékei mutatnak.¹ A kerektemplomok Dalmáciában önálló templomokként működtek, Ausztriában túlnyomórészt kétszintes csontházak – karnerek – találhatóak, míg a cseh-morva és lengyel terüle-

¹ *Gervers-Molnár Vera*: A középkori Magyarország rotundái (Művészettörténeti füzetek 4. Akadémiai Kiadó, Bp. 1972.)